

Εκπαιδευτική πολιτική και ρομικές ομάδες: Μερικές κριτικές παρατηρήσεις για την περίπτωση της Ελλάδας

Δημήτρης Ζάχος ■

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο παρόν άρθρο επιχειρείται η διαπραγμάτευση της θέσης των μαθητών και των μαθητριών ρομικής προέλευσης υπό το πρίσμα των πρόσφατων αλλαγών στην εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος τίθεται το πλαίσιο ανάλυσης της εργασίας και συζητούνται ορισμένες βασικές για την εκπαιδευτική και κοινωνική ένταξη των Ρομά έννοιες. Στη συνέχεια, στο επίκεντρο της εργασίας τίθενται ορισμένα μέτρα και προγράμματα που έχουν αναπτυχθεί για να καταπολεμηθεί η σχολική αποτυχία και ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός των Ρομ, όπως και ο τρόπος που πραγματοποιήθηκαν και πραγματοποιούνται. Στο τελευταίο του μέρος, το άρθρο επιχειρεί να αξιολογήσει πλευρές της εκπαίδευσης των ρομικών ομάδων, με βάση τις οποίες στη συνέχεια προτείνεται ένας αριθμός αλλαγών, οι οποίες είναι πιθανόν να έχουν θετική επίδραση στις εκπαιδευτικές πρακτικές που αφορούν στο σύνολο των μειονοτικών ομάδων.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία εντάσσεται στη κατηγορία της κριτικής ανάλυσης, αφού κεντρικός της στόχος είναι να πληροφορήσει, να ερμηνεύσει και να αξιολογήσει τις επιδράσεις που έχουν ορισμένες πλευρές της εκπαιδευτικής πολιτικής του ελληνικού κράτους στις ρομικές ομάδες επικράτειάς του. Για την εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού επισκοπήθηκαν μια σειρά από επιστημονικά βιβλία και άρθρα, κείμενα υπουργείων και κυβερνητικών οργανισμών, αποφάσεις υπερεθνικών οργανισμών και εργασίες που εκπονήθηκαν για λογαριασμό μη

κυβερνητικών οργανώσεων. Ο συγγραφέας του παρόντος άρθρου εκτιμά ότι η θεματική που –αναγκαστικά λόγω της περιορισμένης έκτασης ενός άρθρου– επιλέχθηκε να παρουσιαστεί εδώ μπορεί να συμβάλει στην ανάλυση των ιδιαίτερων συνθηκών που καθορίζουν την εκπαιδευτική ένταξη των μαθητών και των μαθητριών ρομικής προέλευσης και τελικά στη διαμόρφωση μιας πιο αποτελεσματικής εκπαιδευτικής πολιτικής.

Για λόγους που αναλύονται στο κείμενο που ακολουθεί, με τη χρήση των όρων Ρομ και Ρομά προσδιορίζονται τόσο εκείνοι και εκείνες που αυτοαναγνωρίζονται μ' αυτό το όνομα, όσο και αυτοί και αυτές που γίνονται διακριτοί/ές από τον υπόλοιπο πληθυσμό ως μέλη ρομικών ομάδων. Η επιλογή αυτή έγινε για να υπάρχει μια αντιστοιχία με τις πηγές που χρησιμοποιήθηκαν, αλλά και γιατί οι αναλύσεις και οι προτάσεις αυτού του άρθρου αφορούν στο σύνολο αυτής της μερίδας του πληθυσμού της Ελλάδας.

Η διεθνής συγκυρία

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο ετών, η ελληνική κυβέρνηση, υπό την πίεση του δημοσιονομικού ελλείμματος, προχώρησε στην υλοποίηση ενός –ήδη δοκιμασμένου σε μια σειρά από χώρες– προγράμματος «δομικών μεταρρυθμίσεων» (structural reforms), των οποίων πρωταρχικός στόχος «είναι να μειωθούν οι δαπάνες του κράτους έτσι ώστε οι κυβερνήσεις να μπορούν να συνεχίζουν την πληρωμή των χρεών τους» (Puiggros, 1996:26). Το μοντέλο αυτό, το οποίο εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στη Χιλή πριν τριανταπέντε περίπου χρόνια, προωθείται από υπερεθνικούς οργανισμούς όπως η Παγκόσμια Τράπεζα (World Bank), ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (World Trade Organization), το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (International Monetary Fund) και στην περίπτωση της Ελλάδας η Ευρωπαϊκή Ένωση (European Union) και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (European Central Bank).

Στην εκπαίδευση, το πρόγραμμα «δομικών μεταρρυθμίσεων» έχει ως στόχο την προσαρμογή των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων στο μοντέλο της αγοράς,¹ η δε εφαρμογή του αναπτύσσεται σε τρεις άξονες: Στην αποκέντρωση, στην ιδιωτικοποίηση και στην αποτελεσματικότητα των εκπαιδευτικών υπηρεσιών (Carney, 2000). Το μοντέλο της αγοράς στην εκπαίδευση έχει ήδη εφαρμοστεί σε πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Ανατολικής Ευρώπης, ενώ και αρκετές από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης το έχουν ήδη υιοθετήσει ή έχουν δρομολογήσει την εφαρμογή του. Σ' ότι αφορά στο ζήτημα της προσαρμογής του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος στο μοντέλο της αγοράς, την τελευταία διετία έχουν εισαχθεί –με ρυθμό μάλιστα καταγιστι-

κό- μια σειρά από αλλαγές, οι οποίες καλύπτουν όλες τις μορφές (κλασσική – τεχνική – επαγγελματική) και όλες τις βαθμίδες του (πρωτοβάθμια – δευτεροβάθμια – τριτοβάθμια).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε επίπεδο διακηρύξεων, η εισαγωγή του μοντέλου της αγοράς συνοδεύεται -σχεδόν παντού- από υψηλούς στόχους σ' ότι αφορά στην αύξηση των εκπαιδευτικών επιτυχιών όλων των μαθητών/τριών και ιδιαίτερα στο κλείσιμο της ψαλίδας που υπάρχει ανάμεσα στην επίδοση των μαθητών της «κυρίαρχης» εθνοτικής ομάδας και των διαφορετικών μαθητριών και μαθητών.² Έτσι, κεντρικός στόχος - σύνθημα (slogan) των αλλαγών που εισήχθησαν για παράδειγμα στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής ήταν «No Child Left Behind», ενώ ως ένας από τους πρώτους στόχους στην (ελληνική) περίπτωση του Νέου Σχολείου είναι «Κανένα Σχολείο και Κανένα Παιδί δεν Αφήνουμε να Μείνει Πίσω» (Υπουργείο Δια Βίου Μάθησης & Θρησκευμάτων, 2010). Η (ρητορική) ανάδειξη της ωφέλειας που θα προκύψει από την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων για το σύνολο μαθητικού πληθυσμού σε πρώτο στόχο, σε βάρος μάλιστα σημαντικών για το μοντέλο της αγοράς επιδιώξεων όπως οι καινοτομίες (educational innovations) και η αριστεία στην εκπαίδευση (excellence in education), εξυπηρετεί την ανάγκη απόσπασης της συναίνεσης εκείνης της κατηγορίας του πληθυσμού, τα μέλη της οποία αισθάνονται δυσαρέσκεια από τις υφιστάμενες εκπαιδευτικές δομές και επιθυμούν να έχουν μεγαλύτερη επιρροή στις όποιες εξελίξεις.

Στο πλαίσιο που καθορίζεται από την εισαγωγή του προτύπου της αγοράς στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και από τη (ρητορική) ανάδειξη της ενσωμάτωσης όλων των παιδιών στα σχολεία σε πρώτο στόχο της, το κεντρικό ζήτημα που επιχειρεί να διαπραγματευτεί η παρούσα εργασία αφορά στις συνθήκες που δημιουργούνται στην εκπαίδευση των μαθητών & μαθητριών που προέρχονται από ρομικές ομάδες. Επιπρόσθετα, με δεδομένο ότι η εκπαίδευση αποτελεί μια ιδιαίτερα ευαίσθητη περιοχή άσκησης πολιτικής αφού συμβάλει καθοριστικά στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων, στην κοινωνική συνοχή, καθώς και στην οικονομική ανάπτυξη, το παρόν άρθρο επιχειρεί να διερευνήσει:

- ♦ Πρώτον, ποιοι και ποιες είναι οι Ρομά και εάν αυτοί/ές αποτελούν μια εθνοτική ή πολιτισμική ομάδα με κοινά χαρακτηριστικά, έτσι ώστε να είναι εύκολη η χάραξη μιας εκπαιδευτικής πολιτικής με κοινούς γι' αυτούς/ές στόχους.
- ♦ Δεύτερον, ποιες είναι οι συνθήκες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, οι οποίες έχουν άμεση ή έμμεση επίδραση στην εκπαίδευση των μελών των ρομικών ομάδων.
- ♦ Τρίτον, να προτείνει εκείνες αποτελεσματικές για την εκπαιδευτική πορεία των μαθητών ρομικής προέλευσης πολιτικές και δράσεις.

Ρομά: Κοινωνική και εκπαιδευτική πραγματικότητα

Ως Ρομά, (ετερο)προσδιορίζονται συνήθως άτομα που ονομάζονται (από τους άλλους και τις άλλες) ακόμη και σήμερα Γύφτοι / Γύφτισσες και Τσιγγάνοι / Τσιγγάνες,³ έχουν (ή είχαν οι πρόγονοί τους) κάποια διακριτά φαινοτυπικά ή πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ενώ διαδραμάτιζαν –και σε κάποιο βαθμό ακόμη διαδραματίζουν– «συγκεκριμένους ρόλους στην οικονομική και πολιτιστική ζωή των τοπικών κοινωνιών» (Ζάχος κ.ά., 2007). Οι Ρομά ζούσαν –και κατά κανόνα ζουν– στο περιθώριο των κοινωνιών όλων σχεδόν των κρατών στα οποία διαμένουν. Σαν αποτέλεσμα, είναι πολλοί και πολλές αυτοί/ές που έχουν χαμηλό βιοτικό και εκπαιδευτικό επίπεδο, χαμηλό προσδόκιμο όριο ζωής, χαμηλής ποιότητας εργασίες, και υψηλά ποσοστά ανεργίας & παιδικής θνησιμότητας. Ένα άλλο χαρακτηριστικό αυτής της μερίδας του πληθυσμού είναι ότι οι Ρομά είναι σχεδόν παντού στιγματοποιημένοι/ες, αφού πολλοί άνθρωποι αντιμετωπίζουν την παρουσία τους ως πρόβλημα και ως απειλή.

Σε ακαδημαϊκό και θεωρητικό επίπεδο, κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους του περασμένου αιώνα και μέχρι την ανάπτυξη δράσεων υπέρ των Ρομά από υπερεθνικά σχήματα (Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα) για την αντιμετώπιση των προβλημάτων τους, οι Ρομά θεωρούνταν και περιγράφονταν ως εκπρόσωποι της εξωτικής ανατολής και φορείς ενός ανυπόταχτου πνεύματος, ενώ ο πολιτισμός τους «συχνά διερευνήθηκε με ένα ηδονοβλεπτικό τρόπο» (Vanderbeck, 2009: 313).

Σ' ότι αφορά στη στάση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το ενδιαφέρον τους κατά τη διάρκεια της τελευταία τριακονταετίας για τις συνθήκες διαβίωσης & την κοινωνική ένταξη των Ρομά είχε επίπτωση τόσο στην εκδήλωση εθνικών πρωτοβουλιών για την επίλυση των προβλημάτων που οι άνθρωποι αυτοί αντιμετωπίζουν, όσο και στη δραστηριοποίηση θεσμικών φορέων όπως τα πανεπιστήμια και οι δήμοι προς την ίδια κατεύθυνση. Επιπρόσθετα, σημαντικό μέρος της εκπόνησης και της υλοποίησης των δραστηριοτήτων και των προγραμμάτων που αφορούν στους/στις Ρομ ανέλαβε και πληθώρα Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα πρώτα παρεμβατικά προγράμματα της (τότε) Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας είχαν ως στόχο την επίλυση ζωτικής για τη διαβίωση των Ρομ προβλημάτων, όπως το στεγαστικό και η εύρεση εργασίας. Αργότερα όμως, με την επικράτηση του νεοφιλελεύθερου οικονομικού μοντέλου και τη συνεπακόλουθη προσπάθεια ελαχιστοποίησης του κόστους των κοινωνικών πολιτικών, το ενδιαφέρον της στράφηκε σε πολιτισμικά ζητήματα, ιδιαίτερα στο θέμα της αναγνώρισης της ταυτότητας των Ρομά και της ύπαρξης του ρομικού έθνους (Zachos, 2006 & 2007). Η στροφή στις πολιτι-

κές της «αναγνώρισης της διαφοράς» (Frazer, 1995) και ιδιαίτερα στις πολιτικές που αφορούν στην αναγνώριση των εθνικών / εθνοτικών διαφορών, θα μπορούσε να ενταχθεί στο πλαίσιο χρήσης των «πολέμων για τον πολιτισμό» (McCluskey, 2006) ως εργαλείων μετάθεσης της προσοχής από το σχεδιασμό και την εφαρμογή εκείνων των πολιτικών οι οποίες οδήγησαν (όπου εφαρμόστηκαν) στην αποδόμηση του κράτους – πρόνοιας. Άλλωστε, η ερμηνεία της ανισότητας με πολιτισμικούς όρους οδηγεί στην πρόταση και στην υιοθέτηση πολιτικών που δεν απαιτούν μεγάλες οικονομικές δαπάνες, δηλαδή πολιτικών που θα εστιάζουν σε «φτηνές, ηθικής φύσης λύσεις» (Konats, 2003).

Σαν επακόλουθο, η στροφή στον πολιτισμό αποτυπώθηκε στον κυρίαρχο δημόσιο λόγο (πολιτικών, δημοσιογράφων, μελών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων), ενώ επηρέασε και τον ειδικό λόγο και τις δράσεις των επιστημόνων διαφόρων περιοχών, όπως η εκπαίδευση, η λαογραφία, η ιστορία, η πολιτική επιστήμη, η ιατρική και η αρχιτεκτονική που ασχολούνται με τους/τις Ρομ.

Σ' αυτό το πλαίσιο και με δεδομένη την απήχηση εκείνης της τάσης της δι-απολιτισμικής & της πολυπολιτισμικής προσέγγισης στην εκπαίδευση (όπως και στην κοινωνική & στην πολιτική επιστήμη) που εκτιμά ότι οι εθνικοί / εθνοτικοί πολιτισμοί είναι ομογενείς και αδιαπέραστοι, ένα μεγάλο μέρος της θεωρητικής και ερευνητικής παραγωγής που αφορά στους/στις Ρομ χαρακτηρίζεται: Πρώτον, από την προσπάθεια αρκετών ερευνητών & μελετητών να βρουν τα (υπαρκτά ή υποτιθέμενα) κοινά στοιχεία της Ρομικής κουλτούρας (Zachos, 2011) και δεύτερον, από την ανάπτυξη εκπαιδευτικών ή κοινωνικών προγραμμάτων που έχουν ως βάση μια ανύπαρκτη ρομική ταυτότητα.

Το ζήτημα της ρομικής ταυτότητας (Roma identity) είναι κομβικό για την υποστήριξη που παρέχουν τόσο οι διεθνείς οργανισμοί, όσο και τα εθνικά κράτη, αφού οι όποιες αντισταθμιστικές πολιτικές στην εκπαίδευση ή αλλού δεν διαμορφώνονται με βάση την οικονομική θέση αυτών των ανθρώπων, αλλά με άξονα ορισμένα (υπαρκτά ή υποτιθέμενα) διακριτά –σε σχέση με την «κυρίαρχη» ομάδα- πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά, όπως η διαφορετική μητρική γλώσσα (των ίδιων ή των προγόνων τους), η διαφορετική θρησκεία & ο διαφορετικός τρόπος ζωής (ήθη & έθιμα). Η υιοθέτηση αυτής της στάσης όμως, εγείρει ζήτημα δεοντολογίας τόσο σε ότι αφορά την (καθ' υπόδειξη) ύπαρξη κοινών στοιχείων μεταξύ ρομικών ομάδων που δεν έχουν κοινές πορείες, όσο και (de facto) αποκλεισμού από τις όποιες θετικές δράσεις εκείνων των ατόμων και εκείνων των ομάδων που αρνούνται να αποδεχθούν τη ρομική ταυτότητα.

Θα πρέπει σ' αυτό το σημείο να τονιστεί ότι η παραδοχή της ρομικής ταυτότητας συνεπάγεται τη νομική κατοχύρωση του μειονοτικού καθεστώτος (minority status), γεγονός που είναι αρκετά πιθανό να επιφέρει στα άτομα ή στις ομάδες που προβαίνουν σ' αυτήν περισσότερα προβλήματα από όσα

υπόσχεται να επιλύσει. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν υπό συνθήκες κρίσης του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος οι κυρίαρχες οικονομικές και πολιτικές ομάδες προσπαθούν να μεταθέσουν τις κατηγορίες για την κρίση από τις πολιτικές της απορρύθμισης, της πλεονεξίας και της οικονομίας της φούσκας και να τις στρέψουν στις πλάτες των μειονοτήτων (De Groot, 2008). Σ' αυτό το πλαίσιο, η θέση των Ρομά γίνεται ολοένα και πιο δυσχερής. Οι άνθρωποι αυτοί, για μια ακόμη φορά χρησιμοποιούνται από ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και πολιτικά κόμματα ως αποδιοπομπαίοι τράγοι,⁴ με αποτέλεσμα, την αύξηση των ρατσιστικών εκδηλώσεων εναντίον τους. Ενδεικτικά,⁵ κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας:⁶

- α) Η Σλοβακία κατηγορείται για “παράνομη στείρωση” των γυναικών ρομικής προέλευσης (No name author, 2003).
- β) Η κυβέρνηση της Γαλλίας, το καλοκαίρι του 2010 έθεσε ως στόχο της την εκδίωξη των Ρομά (No name author, 2010), προβαίνοντας μάλιστα για πρώτη φορά σε ομαδικές επελάσεις Ευρωπαίων πολιτών από χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μ' αυτό τον τρόπο η γαλλική κυβέρνηση προέβη στη de facto δημιουργία μιας δεύτερης κατηγορίας ευρωπαίων πολιτών.
- γ) Πρόσφατα στην Ουγγαρία εκκενώθηκε χωριό Ρομά υπό την απειλή ακροδεξιού κόμματος.⁷

Στην Ελλάδα, εδώ & μισό περίπου αιώνα, και μετά την αφομοίωση των υπόλοιπων «διαφορετικών» πληθυσμών στο ελληνικό κράτος,⁸ οι Ρομά συγκροτούν μια πληθυσμιακή κατηγορία, πολλά μέλη της οποίας παραμένουν στο κοινωνικό περιθώριο. Κι αυτό γιατί δεν ασκήθηκαν πολιτικές παρεμβάσεις που να στοχεύουν στην κοινωνική τους ένταξη. Σαν αποτέλεσμα, αρκετοί/ές από αυτούς/ές αντιμετωπίζουν διώξεις & αποκλεισμούς σε μια σειρά από περιοχές της Ελλάδας, όπου οι τοπικές κοινωνίες επιχειρούν τον διωγμό των καταυλισμών τους (Ασπρόπυργο, Λαμία, Δήμος Θερμαϊκού, Ασπρόπυργο, Αλικαρνασσό Κρήτης).⁹ Έτσι, και ανεξάρτητα από τη θέση που υιοθετεί η κυβέρνηση πάνω στο ζήτημα της αναγνώρισης του μειονοτικού status των διάφορων ρομικών ομάδων της ελληνικής επικράτειας,¹⁰ υπάρχουν πολλοί και πολλές Ρομά με ιστορική παρουσία στην Ελλάδα, οι οποίοι/ες προσπαθούν να κρύψουν τη διαφορετικότητά τους. Πολλοί και πολλές Ρομά φαίνεται ότι δεν επιθυμούν να φανερώσουν ή να δηλώσουν τη ρομική τους ταυτότητα, ούτε και θέλουν να γίνουν μέλη του ρομικού έθνους ή μιας επίσημα από το ελληνικό κράτος αναγνωρισμένης μειονοτικής ομάδας (Ζαχος, 2007: 252-258).¹¹ Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τη γνώμη του συγγραφέα του παρόντος άρθρου (Ζαχος, 2006, 2007, 2011), η έγερση ζητήματος ρομικού έθνους είναι αστήρικτη, άκαιρη και τελικά άσκοπη, αφού όσοι και όσες συμπεριλαμβάνονται

στους/στις Ρομ ούτε την ίδια γλώσσα μιλούνε, ούτε την ίδια θρησκεία έχουνε, ενώ η θεωρία της κοινής τους Ινδικής καταγωγής παραμένει αμφιλεγόμενη. Κατά συνέπεια, η χρήση των όρων Ρομ, Ρομά, ρομικές ομάδες στο παρόν κείμενο δεν σηματοδοτεί ούτε παραπέμπει στην ύπαρξη ρομικού έθνους / μειονοτικού πληθυσμού, αλλά δηλώνει ότι τα άτομα αυτά:

- ♦ Πρώτον, εξακολουθούν και σήμερα να αποκαλούνται Γύφτοι/ισσες, Τσιγγάνοι/ες, Ατσιγγάνοι/ες, Κατσιβελοί/ες, Φαραωνικοί/ές.
- ♦ Δεύτερον, έχουν κοινές πολιτισμικές (παραδόσεις, έθιμα), ιστορικές (διώξεις, διωγμούς) και κοινωνικές (εργασία, κοινωνικοοικονομικό status) καταβολές.
- ♦ Τρίτον, λόγω των διακριτών τους χαρακτηριστικών έχουν υποστεί – σχεδόν στο σύνολό τους- προκαταλήψεις, διακρίσεις και ρατσιστικές συμπεριφορές.

Οι εκπαιδευτικές ενταξιακές πολιτικές για τις ρομικές ομάδες

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, τα εκπαιδευτικά προβλήματα των Ρομ αποτέλεσαν στόχο πρωτοβουλιών εθνικών κυβερνήσεων και διεθνικών οργανισμών όπως ο Οργανισμός για την Ασφάλεια και την Συνεργασία στην Ευρώπη, το Συμβούλιο της Ευρώπης και η Ευρωπαϊκή Ένωση (Themelis, 2009: 264). Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, από την ένταξη της χώρας στην (τότε) Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και εντεύθεν, συνδέεται με τις διεργασίες, τις εξελίξεις και τις κατευθύνσεις που λαμβάνουν χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Σ' αυτό το πλαίσιο, ξεκίνησε η ανάπτυξη μια σειράς μέτρων που αφορούσαν και αφορούν στην εκπαίδευση των διαφορετικών μερίδων του πληθυσμού της Ελλάδας.

Ιδιαίτερα σ' ότι αφορά στην εκπαίδευση των μαθητών/τριών ρομικής προέλευσης, οι οδηγίες (Directives) της ΕΟΚ και αργότερα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) επηρέασαν –χωρίς όμως να επιβάλλουν (Manromatis, 2004:15)- το σχεδιασμό και την ανάπτυξη μιας σειράς μέτρων αντισταθμιστικής αγωγής. Τα προγράμματα αυτά είχαν ως στόχο τις άμεσες εκπαιδευτικές ανάγκες του ρομικού πληθυσμού¹² και δεν συμπεριέλαβαν εκείνες τις θετικές δράσεις¹³ που θα επιχειρούσαν την αποκατάσταση ιστορικών ζημιών (Alexandridis, 2001). Έτσι, το ελληνικό κράτος προχώρησε σε μια σειρά από νομοθετικές αλλαγές (πχ. νόμοι και υπουργικές αποφάσεις που ρυθμίζουν ζητήματα Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης), οικονομικές ρυθμίσεις (πχ. σύνδεση επιδομάτων με τη φοίτηση στο σχολείο) και προγράμματα για την «εκπαιδευτική ένταξη των Τσιγγανόπαιδων». Παράλληλα, μια σειρά από θεσμικούς φορείς όπως η Εκκλησία,

η Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, οι Δήμοι, τα Πανεπιστήμια και διάφορες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις δραστηριοποιήθηκαν στον ίδιο τομέα.

Σ' ότι αφορά στα προγράμματα «ένταξης των Τσιγγανοπαίδων», θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι διαδικασίες τους εκτυλίσσονται παράλληλα με τη λειτουργία της τυπικής εκπαίδευσης, ενώ οι περισσότερες δράσεις τους αφορούν σε δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα εκτός της καθημερινής λειτουργίας του σχολείου. Επιπρόσθετα, οι ίδιοι/ες οι Ρομ, όπως και οι εκπαιδευτικοί των σχολικών μονάδων και τα στελέχη της εκπαίδευσης (Σχολικοί Σύμβουλοι, Διευθυντές/τριες και Διοικητικοί Προϊστάμενοι) δεν συμμετέχουν στο σχεδιασμό, ενώ διαδραματίζουν μικρό ρόλο στην ανάπτυξή τους. Το γεγονός αυτό συμβάλει στην αρνητική αντιμετώπιση αυτών των παρεμβάσεων από την πλευρά των εκπαιδευτικών, οι οποίοι/ες αντιμετωπίζουν ως «αγγareία» την προσέλευσή τους στις όποιες επιμορφωτικές δράσεις των προγραμμάτων τους αφορούν, ενώ –σε αρκετές περιπτώσεις– θεωρούν εξωπραγματικές τις προτάσεις που γίνονται από άτομα τα οποία θεωρούν ότι στερούνται επαφής με την εκπαιδευτική πραγματικότητα.¹⁴

Μια δεύτερη παρατήρηση αφορά στην αποτίμηση των συγκεκριμένων προγραμμάτων και στην συμβολή τους στη βελτίωση της όρων της εκπαίδευσης των γόνων των ρομικών οικογενειών: Οι δράσεις και οι πρωτοβουλίες που αναπτύχθηκαν δεν φαίνεται ότι αξιοποιήθηκαν στην κατεύθυνση της αλλαγής στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στην θεσμική αντιμετώπιση των μαθητών αυτής της κατηγορίας.

Μια τρίτη παρατήρηση σχετίζεται με τον προσδιορισμό των Ρομ: Μέχρι πρόσφατα, στα προγράμματα «Εκπαίδευσης Τσιγγανοπαίδων» συμπεριλαμβάνονταν μαθητές και μαθήτριες που οι γονείς και κηδεμόνες τους αποδέχονταν την ρομική τους ταυτότητα ή όσων η ένταξη σ' ένα πρόγραμμα με τον παραπάνω τίτλο δεν δημιουργούσε προβλήματα. Γιατί η συμμετοχή των σχολικών μονάδων στα προγράμματα «Ένταξης Τσιγγανοπαίδων» δεν είναι πάντοτε εύκολη, όπως φαίνεται και από τις περιπτώσεις, στις οποίες διευθυντές και διευθύντριες σχολικών μονάδων, ακόμη και όταν η πλειοψηφία του μαθητικού πληθυσμού είναι ρομικής προέλευσης και υπό το φόβο των αντιδράσεων των τοπικών κοινωνιών δηλώνουν ότι στο σχολείο τους δεν φοιτούν «Τσιγγανόπαιδες».¹⁵

Σαν αποτέλεσμα, τα παιδιά που δεν επιθυμούν να φανερώσουν την ταυτότητά τους αντιμετωπίζονται από το εκπαιδευτικό σύστημα ως ακολούθως:

- ♦ Εισάγονται και φοιτούν σε κανονικές τάξεις, χωρίς κάποια ιδιαίτερη βοήθεια
- ♦ Εισάγονται και φοιτούν σε κανονικές τάξεις και αφού αντιμετωπίζουν κάποια προβλήματα εντάσσονται σε τμήματα ενισχυτικής διδασκαλίας (στη Γλώσσα και στα Μαθηματικά)
- ♦ Εντάσσονται σε Τάξεις Υποδοχής και σε Φροντιστηριακά Τμήματα

Η έκταση αυτού του προβλήματος οδήγησε τους/τις συντάκτες του τελευταίου προγράμματος για την «Εκπαίδευση Παιδιών Ρομά» να διατυπώσουν με σαφήνεια σεβασμό στον αυτοπροσδιορισμό των συμμετεχόντων και να δώσουν τη δυνατότητα συμπερίληψης μη ρομικής προέλευσης μαθητών/τριών στις ενισχυτικές εκπαιδευτικές δομές & δράσεις (ΥΠΔΒΜΘ, 2010). Το γεγονός αυτό αποτελεί μια θετική εξέλιξη αφού επιτρέπει την αρωγή και σε μαθητές/τριες που δεν αυτοαναγνωρίζονται ως Ρομ.

Θα πρέπει σ' αυτό το σημείο να τονιστεί ότι, σύμφωνα με την προσέγγιση που υιοθετεί ο συγγραφέας του παρόντος άρθρου, οι εκπαιδευτικές πολιτικές που στοχεύουν στην εκπαιδευτική ένταξη των μαθητών/τριών ρομικής προέλευσης μπορούν να είναι αποτελεσματικές όταν συνδυαστούν με πολιτικές και δράσεις που θα αντιμετωπίζουν τα προβλήματα ανεργίας, έλλειψης στέγης & κατάλληλων συνθηκών υγιεινής διαβίωσης, ένδειας, όπως και τα ζητήματα διακρίσεων και ρατσιστικών εκδηλώσεων σε βάρος των μελών των ρομικών ομάδων. Ιδιαίτερα η αδυναμία του κράτους να ανταποκριθεί στις στεγαστικές ανάγκες των Ρομά (Hatzinikolaou, Mitakidou, 2005), αλλά και τα μεγάλα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που οι άνθρωποι αυτοί αντιμετωπίζουν, αποτελούν μεγάλο εμπόδιο στην εκπαιδευτική ένταξη των παιδιών τους. Έτσι, τα ποσοστά του αναλφαριθμητισμού παραμένουν υψηλά, αφού δεν είναι λίγα τα παιδιά ρομικής προέλευσης που δεν εγγράφονται καθόλου, φοιτούν άτακτα και εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο (Ζάχος, 2007: 210-216). Χαμηλά παραμένουν ακόμη τα ποσοστά συμμετοχής στην εκπαίδευση (ιδιαίτερα στη δευτεροβάθμια και στην τριτοβάθμια), όπως και οι εκπαιδευτικές επιτυχίες, ενώ περιφρονητική εξακολουθεί να είναι η στάση πολλών συμμαθητών, γονέων (άλλων μαθητών/τριών) και εκπαιδευτικών (Markou, 1997, Ντούσας, 1997, Sparangis, 1993, Λυδάκη, 1998, Zachos, 2007).

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, το γεγονός ότι τα όποια μέτρα λαμβάνονται για την εκπαίδευση των μαθητών/τριών διαφορετικής εθνικής / εθνοτικής και πολιτισμικής προέλευσης στερούνται ξεκάθαρης και συμπαγούς πολιτικής (Mattheou at all, 2005-6: 11) καθιστά επιτακτικό το σχεδιασμό εκπαιδευτικών πολιτικών με συγκεκριμένους στόχους και επιδιώξεις. Γι αυτό όσοι και όσες συμμετέχουν στη χάραξή τους θα πρέπει να έχουν σαφή θέση σχετικά με τους λόγους που οι Ρομ αποτυγχάνουν στο σχολείο και να είναι σε θέση να αξιοποιήσουν τη διεθνή εμπειρία πάνω στην εκπαίδευση των διαφορετικών πληθυσμιακών κατηγοριών. Αφετηρία για τις εκπαιδευτικές πολιτικές και για τις όποιες παροχές θα πρέπει πάντοτε να είναι η υιοθέτηση της προσέγγισης, σύμφωνα με την οποία «δεν υπάρχει τίποτε λάθος με τους /τις Ρομ» (Invatts, 2003). Θα πρέπει να απορριφθούν με τρόπο κατηγορηματικό μια σειρά από ευρύτατα διαδεδομένες αντιλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες: Πρώτον, οι «Ρομ

δεν παίρνουν τα γράμματα», όπως και η σύγχρονη παραλλαγή της κατά την οποία «η εκπαίδευση βρίσκεται εκτός παραδοσιακού ρομικού αξιακού κώδικα» (Διβάνη, 2001:6). Δεύτερον, «η εκπαίδευση θεωρείται από τους ίδιους και από τις ίδιες τους/τις Ρομ ως απειλή για τον πολιτισμό τους» (Department of Education and Science, 1983). Οι περισσότεροι/ες Ρομ σήμερα αναγνωρίζουν το σημαντικό ρόλο της εκπαίδευσης (Smith, 1997: 243). Η έμφαση στην υποτιθέμενη ασυμβατότητα του ρομικού πολιτισμού με βασικά στοιχεία της σχολικής κουλτούρας συμβάλλει στη μετάθεση των ευθυνών του εκπαιδευτικού συστήματος στις πλάτες των ίδιων Ρομ και της υποτιθέμενης ιδιαιτερότητάς τους, όπως και στη διαίονιση των προβλημάτων τους. Η όποια εκπαιδευτική πολιτική αφορά στους/στις Ρομ οφείλει να μελετήσει τα αίτια της σχολικής τους αποτυχίας υπό το πρίσμα των κοινωνικοοικονομικών δεδομένων της ζωής τους και του θεσμικού ρατσισμού, όπως και των επιφυλάξεων και των φόβων πολλών μελών τους για τις επιδράσεις της εκπαίδευσης στη ζωή τους (Lloyd & McCluskey, 2008: 335).

Ένα τρίτο σημείο που θα πρέπει κατά τη γνώμη του συγγραφέα αυτού του άρθρου να αποτελέσει άξονα της χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής για τους/τις μαθητές/τριες ρομικής προέλευσης είναι η αναγνώριση του γεγονότος ότι η εξέλιξη της κοινωνικής, της πολιτικής και της διανοητικής ζωής των Ρομ έλαβε χώρα κάτω από διαφορετικές –σε σχέση με τους/τις υπόλοιπους/ες έλληνες/ίδες συνθήκες. Οι συνθήκες αυτές, όπως και των αφρικανικής καταγωγής κατοίκων των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, «χαρακτηρίστηκαν από διακρίσεις, καταπίεση φυσική και πνευματική σκληρότητα, μια που στόχος των πολιτικών που τους/τις αφορούσαν ήταν η διατήρησή τους σε ένα καθεστώς φτηνής εργατικής δύναμης, για την εξυπηρέτηση του οποίου περιόριστηκαν τόσο χωρικά (στο περιθώριο των πόλεων), όσο και κοινωνικοπολιτικά» (Watkins, 1993:322). Συνέπεια της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού που πολλοί και πολλές από αυτούς/ές υφίστανται είναι και η αδυναμία τους να ανταποκριθούν στις πνευματικές και κοινωνικές ανάγκες των παιδιών τους (Ramey & Campbell 1979). Απαιτούνται λοιπόν μια σειρά από μέτρα, τα οποία σε συνδυασμό με την προώθηση μιας αντίληψης για την πολυπολιτισμικότητα που θα δίνει έμφαση στο σεβασμό των εθνικά / εθνοτικά / πολιτισμικά διαφορετικών μερίδων του πληθυσμού της Ελλάδας θα στοχεύουν στην άνοδο της αυτοεκτίμησης των μαθητών/τριών ρομικής προέλευσης, στη βελτίωση των σχολικών τους επιδόσεων και τελικά στην ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία. Η πλήρης ανάπτυξη των μέτρων αυτής της κατηγορίας ξεφεύγει από τα όρια αυτής της εργασίας. Επιγραμματικά όμως, μια εκπαιδευτική πολιτική που θα επιδιώκει την αποτελεσματική σχολική ενσωμάτωση των μαθητών/τριών ρομικής προέλευσης οφείλει να προχωρήσει σε μια σειρά από αλλαγές, όπως:

- ♦ Πρώτον, αύξηση των διαθέσιμων πόρων (για επιπλέον & ειδικευμένο προσωπικό, για βελτίωση της σχέσης σχολείων και γονέων / κηδεμόνων των παιδιών ρομικής προέλευσης).
- ♦ Δεύτερον, αλλαγές στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών των δύο πρώτων βαθμίδων του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, οι οποίες θα στοχεύουν προς την εισαγωγή παιδαγωγικά διαφοροποιημένης αντιμετώπισης των μαθητών και των μαθητρικών ρομικής προέλευσης, που όμως δεν θα μικραίνει τις απαιτήσεις, αλλά θα έχει κοινούς με αυτούς των υπόλοιπων μαθητών/τριών στόχους.
- ♦ Τρίτον, συνεργασία και συντονισμός όλων των εμπλεκομένων με την εκπαίδευση των μαθητών/τριών ρομικής προέλευσης φορέων (σχολεία, βιβλιοθήκες, υπηρεσίες κοινωνικών παροχών και όποιοι άλλοι φορείς εμπλέκονται [περιφέρειες, δήμοι, εκκλησία, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις]).

Σημειώσεις

¹ Σύμφωνα με τον Ball (1993:3), το μοντέλο της αγοράς, ως η εναλλακτική πρόταση στο κρατικό μονοπώλιο στην εκπαίδευση, άρχισε να δίνει χρώμα στην εκπαιδευτική πολιτική των κρατών του Δυτικού κόσμου ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990.

² Ως διαφορετικοί/ές θεωρούνται οι μαθητές/τριες που προέρχονται από άλλη από την «κυρίαρχη» εθνική, εθνοτική, πολιτισμική ή θρησκευτική ομάδα, καθώς και τα Ατόμα Με Ειδικές Ανάγκες. Τα εισαγωγικά στο κυρίαρχη δηλώνουν την αντίθεση του συγγραφέα αυτού του άρθρου στη συγκεκριμένη γενίκευση.

³ Η χρήση των όρων Ρομ και Ρομά εισήχθησαν το 1971 από την Διεθνή Επιτροπή των Γύφτων (International Gypsy Committee) και υιοθετήθηκαν το 1984 από τα Ηνωμένα Έθνη σε αντικατάσταση των Γύφτοι/ισσες, Τσιγγάνοι/ες και Ατσίγγανοι/ες, όπως και των Gypsies, Gitanes, Zigeuners, Bohemiens, Gitanos, οι οποίοι θεωρήθηκαν υποτιμητικοί από τις εθνικές και τις διεθνείς οργανώσεις των Ρομ (Ζάχος, 2007: 111).

⁴ Η στοχοποίηση των διαφορετικών γίνεται με τη χρήση ιδιαίτερα απλοϊκών επεξηγηματικών προτάσεων: «Η ανεργία οφείλεται στη μετανάστευση», «οι μετανάστες μας παίρνουν τις δουλειές», «οι ξένοι καταλαμβάνουν τα κρεβάτια στα νοσοκομεία μας», «τα παιδιά των γύφτων παίρνουν τις θέσεις των παιδιών μας στους δημοτικούς παιδικούς σταθμούς» κ.ο.κ. είναι τα επιχειρήματα, που όμως φαίνεται πως έχουν απήχηση και πιο πέρα από όσους υποστηρίζουν ότι εκφράζονται πολιτικά από τα ακροδεξιά κόμματα (Ζάχος, 2011).

⁵ Τα παραδείγματα που παρατίθενται είναι ενδεικτικά και εξυπηρετούν τους στόχους της παρούσης εργασίας. Σε καμιά περίπτωση δεν ενέχουν θέση επισκόπησης των διακρίσεων & των κακοποιήσεων που υφίστανται οι Ρομά στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

⁶ Σημειωτέον ότι για να δώσουν έμφαση και προτεραιότητα στην επίλυση των ζωτικών προβλημάτων των Ρομ, μια σειρά από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μεταξύ των οποίων

η Σλοβακία και η Ουγγαρία, όπως και διεθνείς οργανισμοί & Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, ονόμασαν τη δεκαετία 2005-2015 «Δεκαετία της Ένταξης των Ρομ» (The Decade of Roma Inclusion)! Βλ. περισσότερα στο: <http://www.romadecade.org/about>

⁷ Για το ζήτημα του Ουγγρικού χωριού βλ. Thorpe (2011).

⁸ Για το ζήτημα αυτό βλ. Ζάχος (2009).

⁹ Θα πρέπει να είναι ξεκάθαρο ότι οι αναφορές αυτές αφορούν σε διώξεις & αποκλεισμούς που υφίστανται μη ενταγμένοι Ρομ, οι οποίοι ζουν σε πρόχειρους καταυλισμούς, συνήθως έξω από αστικά κέντρα. Για λεπτομέρειες σχετικά μ' αυτό το ζήτημα βλ. <http://cm.greekhelsinki.gr>

¹⁰ Σύμφωνα με τον Παύλου (2009), το ελληνικό κράτος είναι απρόθυμο να αποδεχθεί ότι οι Ρομά αποτελούν μειονότητα που προστατεύεται από διεθνείς νόμους.

¹¹ Το γεγονός αυτό δεν αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα, αφού για παράδειγμα στη Βρετανία, «η πλειοψηφία αυτών των ανθρώπων προσπαθούν να κρύψουν ότι είναι Ρομ (Gypsy) από τους γείτονές τους και από τους συναδέλφους τους, όχι γιατί ντρέπονται για την καταγωγή τους, αλλά για την αρνητική εικόνα και για την περιφρόνηση που η λέξη γύφτος διεγείρει στο μυαλό του μέσου Βρετανού Γκατζέ» (Cudworth, 2008: 262).

¹² Η φιλοσοφία των νομοθετικών ρυθμίσεων και παρεμβάσεων με στόχο την μείωση της σχολικής διαρροής των Τσιγγάνων μαθητών και τη βελτίωση των συνθηκών εκπαίδευσής τους περιορίζεται σε μέτρα αντισταθμιστικού και (ανα)-κατανομητικού κυρίως χαρακτήρα (Σαρακινιώτη & Παπαδοπούλου, 2008).

¹³ Οι θετικές εκπαιδευτικές δράσεις (affirmative action in education) στοχεύουν στην αντιστάθμιση διακρίσεων που αφορούν στη «φυλή», στο φύλο, στην εθνοτική ομάδα, στις θρησκευτικές πεποιθήσεις και στα Ατομα Με Ειδικές Ανάγκες. Θετικές δράσεις πρωτοσχεδιάστηκαν για τον αφροαμερικανικό πληθυσμό την Ηνωμένων πολιτειών της Αμερικής, ως μια προσπάθεια επανόρθωσης των ζημιών που τα μέλη του είχαν υφιστάσει από τη μακροχρόνια σκλαβιά και την πολιτική του «φυλετικού» διαχωρισμού (segregation). Οι θετικές δράσεις στην εκπαίδευση αφορούν στην παροχή επιδομάτων, χορηγιών και υποτροφιών, στην κατάρτιση και εφαρμογή ειδικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων και στην ποσοστιαία συμμετοχή των μελών των ανωτέρω κατηγοριών σε πανεπιστημιακά ιδρύματα.

¹⁴ Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από έρευνα του συγγραφέα (Zachos, 2011b).

¹⁵ Για το ζήτημα αυτό βλ. Αυγητίδου (2003).

Βιβλιογραφία – Αναφορές

- Alexandridis, T. (2001). Not Enough Action: Government Policy on Roma in Greece, www.errc.org, 15/8/2001. <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=1708>. Προσπελάστηκε στις 17 Ιουλίου 2007.
- Αυγητίδου, Σ. (2003). «Συγκρότηση της Ετερότητας στον Μαθητικό Πληθυσμό της Πόλης της Φλώρινας. Η Περίπτωση των Ρόμηδων Μαθητών και Μαθητριών», στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων - Εργαστήριο Έρευνας του Κοινωνικού Αποκλεισμού και της Αξιολόγησης στην Εκπαίδευση. Υλικό του έργου: Ένταξη Τσιγγανοπαίδων στο Σχολείο (2002-2004). Ιωάννινα. Παρατίθεται στο: repository.edulll.gr/edulll/retrieve/2732/840.pdf. Προσπελάστηκε στις 5/9/2010.

- Ball, S. (1993), Education Markets, Choice and Social Class: The Market as a Class Strategy in the UK and the USA, *British Journal of Sociology of Education*, 14(1), 3-19.
- Carnoy, M. (2000). *Sustaining the New Economy in the Information Age: Reflections on Our Changing World*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press.
- Cudworth, D. (2008), There is a little bit more than just delivering the stuff: Policy, pedagogy and the education of Gypsy/Traveller children, *Critical Social Policy*, 28, 361-377.
- De Groot, D. (2008). National Review: Plus ça Change. *Open Left.com*, 26/9/2008. <http://www.openleft.com/showDiary.do?diaryId=8509>. Προσπελάστηκε στις 21 Απριλίου 2011.
- Department of Education and Science (1983). *The education of Traveller children*, London, HMSO.
- Διβάνη, Α. (2001). *Η Κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.
- Fraser, N. (1995), From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist' Age, *New Left Review*, 212, 68-93.
- Hatzinikolaou A. & Mitakidou S. (2005). "Roma Children: Building bridges", στο Soto, L. D., Swadener, B. B., Kincheloe J. & Jipson J. (eds), *Power and Voice in Research with Children* (σσ. 125-137). New York: Reter Lang.
- Ivatts, A. (2003). Roma/Gypsies in Europe – the quintessence of intercultural education. *Academos.ro*, 3/8/2011. <http://academos.ro/content/romagypsies-europe-%E2%80%93-quintessence-intercultural-education>. Προσπελάστηκε στις 14 Σεπτεμβρίου 2011.
- Kovats, M. (2003). The politics of Roma Identity: Between Nationalism and Destitution. *Opendemocracy.net*, 29/8/2003. http://www.opendemocracy.net/people-migrationeurope/article_1399.jsp. Προσπελάστηκε στις 5 Ιανουαρίου 2007.
- Liegeois, J. P. (1998). *School Provision for Ethnic Minorities: The Gypsy Paradigm*. Hertfordshire, Gypsy Research Centre and University of Hertfordshire Press.
- Lloyd, G. & McCluskey, G. (2008), Education and Gypsies / Travellers: 'Contradictions and Significant Silences', *International Journal of Inclusive Education*, 12(4), 331 — 345.
- Λυδάκη, Α. (1998). *Οι Τσιγγάνοι στην πόλη*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- McCluskey, M. (2006), How Equality Became Elitist: The Cultural Politics of Economics from the Court to the "Nanny Wars", *Seton Hall Law Review*, 35, 1291-1308.
- Markou, G. (1997). "The monocultural school, the education of Gypsy children and the intercultural perspective", στο Vassiliadou, M., (ed.), *Education of Gypsies, Development of Teaching Material* (57-64). Athens: General Secretariat for Adult Education.
- Mattheou, D., Roussakis, Y. & Theocharis, D. (2005-6), Who Carries the National Flag? The politics of Cultural Identity in an Increasingly Multicultural Greek School, *European Education*, 37(4), 50-60.
- Mavromatis, G. (2004). *Roma in Public Education*. ANTIGONE- Information & Documentation Centre. Παρατίθεται στο: http://www.antigone.gr/en/raxen_nfp/Roma_Greece.pdf. Προσπελάστηκε στις 3 Ιουλίου 2008.
- No name author (2003). Slovakia: Illegal Sterilisation of Romani Women. *Amnesty.org.Uk*, 22/7/2003. http://www.amnesty.org.uk/news_details.asp?NewsID=14746. Προσπελάστηκε στις 9 Μαΐου 2005.
- No name author (2010). Q & A: France Roma expulsions. *BBC News*, 19/10/2010. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11027288>. Προσπελάστηκε στις 15 Νοεμβρίου 2010.
- Ντούσας, Δ. (1997). *Ρομ και Φυλετικές διακρίσεις*, Αθήνα, Gutenberg.
- Παύλου, Μ. & Σκουλαρική Α. (επιμ.). (2010). *Μετανάστες και Μειονότητες. Λόγος και πολιτικές*, Αθήνα, Βιβλιόραμα.

- Puiggros A. (1996), World Bank Education Policy Market Liberalism Meets Ideological Conservatism, *NACLA Report on the Americas*, 29, 26-31.
- Ramey C. & Campbell, F. (1979), Compensatory Education for Disadvantaged Children, *The School Review*, 87(2), 171-189.
- Σαρακινιώτη, Α. & Παπαδοπούλου Α. (2008). «Η Εκπαιδευτική Πολιτική για τους Έλληνες Τσιγγάνους ως Έκφραση Κοινωνικής Δικαιοσύνης: Πολιτικός Σχεδιασμός, Εκπαιδευτική Εφαρμογή, Σχέσεις και Ανασχέσεις», στο Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής Και Διεθνούς Εκπαίδευσης, Πρακτικά 5ου Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης: Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη Πάτρα, 3-5/10/2008». Παρατίθεται στο: <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/?section=985&language=el&page706=3&itemid706=1050>, Προσπελάστηκε στις 29 Απριλίου 2011.
- Smith, T. (1997), Recognising Difference: The Romani “GYPSY” Child Socialisation and Education Process, *British Journal of Sociology of Education*, June, 18(2), 243-256.
- Sparangis, T. (1993). Educational attainment of the Gypsies in Greece: Keeping Gypsies in School, Dissertation Submitted in the University of Southern California.
- Themelis, S. (2009), Questioning Inclusion: the education of Roma/Traveller students and young people in Europe and England – a critical examination, *Research in Comparative and International Education*, 4(3), 262-275.
- Thorpe, N. (2011). Hungary Denies Roma Families Evacuated Over Attack Fear, *BBC News*, 22/4/2011. Παρατίθεται στο: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-13170583>. Προσπελάστηκε στις 27 Απριλίου 2011.
- Υπουργείο Δια Βίου Μάθησης & Θρησκευμάτων. (2010). Από το Σήμερα στο Νέο Σχολείο με Πρώτα τον Μαθητή. *minedu.gov*, 20/4/2010. <http://www.minedu.gov.gr>. Προσπελάστηκε στις 21 Απριλίου 2010.
- Watkins, W. (1993), Black curriculum orientations: A preliminary inquiry, *Harvard Educational Review*, 63(3), 321-338.
- Zachos, D., (2006). Roma, Egalitarianism and School Integration: The Case of Flampouro, *Journal for Critical Education Policy Studies*, 4(2). Παρατίθεται στο: <http://www.jceps.com>, Προσπελάστηκε στις 15 Δεκεμβρίου 2006.
- Ζάχος, Δ. (2007). Εκπαίδευση και Χειραφέτηση, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο.
- Ζάχος, Δ. & άλλοι/ες (2007). Ρομ, Αυτοαπασχόληση – Εξαρτημένη εργασία, Θεσσαλονίκη, Μελέτη για το Έργο Ρομ – Δ.Ι.ΣΥΜ.Ε «Δράση για την Ισότιμη Συμμετοχή στην Εργασία». Παρατίθεται στο: <http://87.202.192.243/romnet6/sites/default/files/autoapaxholisi.pdf>. Προσπελάστηκε στις 14 Ιουλίου 2008.
- Zachos, D. (2009), Citizenship, Ethnicity and Education in Modern Greece, *Journal of Modern Greek Studies*, 27(1), 131-155.
- Zachos, D. (2011), Sedentary Roma (Gypsies): The Case of Serres (Greece), *Romani Studies*, 21(1), 23–56.
- Zachos, D. (2011b). Institutional Racism? Roma children, local community and school practices. Εισήγηση στο συνέδριο: International Conference on Critical Education, Athens 12 July 2011 (υπό δημοσίευση).
- Ζάχος, Δ. (2011). Ακροδεξιά, μίσος και υποκρισία. Προοδευτική Πολιτική, 1/8/2011. <http://www.ppol.gr/cm/index.php?Datain=7095>, Προσπελάστηκε στις 1 Αύγουστου 2011.
- Vanderbeck, R. (2009), “Gypsy-Traveller Young People and the Spaces of Social Welfare: A Critical Ethnography”, *An International E-Journal for Critical Geographies*, 8(2), 304-339.
- Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων. (2010). Πρόσκληση για Υπο-

βολή Προτάσεων στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Εκπαίδευση Και Δια Βίου Μάθηση» Αθήνα, ΥΠΔΒΜΘ (Α.Π.: 8206-02/06/2010).

ABSTRACT

This article describes the situation in the field of Roma (Gypsies) education in Greece and tries to critically analyze and evaluate some aspects related to the current economic and especially educational structural reforms. The adaptation of market model in Greek educational system, require some changes that are likely to have far-reaching consequences for the education of minority population and especially Roma, the "European Blacks".

In its first part, the paper notes some key issues that impacts to the educational integration of Roma pupils in schools and to the social inclusion of Roma individual and groups. More analytically, Roma, are named individuals and groups of people who have some distinct cultural elements. A big part of Roma residents of Greece is illiterate and Roma pupils in schools face many problems to their educational integration. That's why special compensatory educational programs under the name "educational integration of Tsigganopaides" have been organized and applied to combat Roma educational disadvantages. The fact that most Roma are Greek citizens has been caused some problems to the implementation of these programs. Furthermore, the problems are proliferating by the absence of Roma and of people of educational community (teachers' federations, administrators, school counselors) from the planning and the application of these programs.

In the last section of this paper, on the basis of its critic, the author suggests that educational police for school integration of Greek Roma pupils could be effective when it will be combined with politics and actions which concerns residential, healthy, poverty, unemployment, as well as problems of discriminations and racist harassment these people face.